

II КОНГРЕС СОЦІОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ ЗВІТ ПРО РОБОТУ СЕКЦІЇ 1. «СУЧАСНА СОЦІОЛОГІЯ У ПОШУКАХ АДЕКВАТНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ТЕОРІЇ»

II Конгрес Соціологічної асоціації України «Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи» проходив 17 – 19 жовтня 2013 р.

Керівник секції: Яковенко Юрій Іванович – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Модератори: Судаков Володимир Іванович – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Култаєва Марія Дмитрівна – доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Секретар: Яцура Катерина Геннадіївна – аспірантка соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

До секції було подано 25 заявок щодо виступів, зроблено 10, а також ще один виступ був зроблений поза програмою професором Подшивалкіною В.І., оскільки він стосувався профілю секції.

Виходячи з теми II конгресу САУ «Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи», на секції обговорено питання, пов'язані з аналізом соціальної детермінації кризи в сучасній соціології, що, за думкою учасників дискусії, проявляється в тенденціях щодо змін в методологічному забезпеченні соціологічних досліджень на емпіричному та теоретичному рівнях. Спираючись на класичні уявлення про розвиток «за спіраллю», спостерігаємо повернення позитивістської редукції соціологічної теорії до емпірії, а методології – до методів і процедур, що знаходять своє оформлення у відповідному переході від наукової класики до різних форм некласики.

Глобалізоване суспільство схарактеризовано сучасними соціологами як кризове, бо для нього характерні перманентні процеси руйнування жорстких соціальних структур, не здатних повертатися в стан стабільності і рівноваги. Тому вкрай актуальним для соціології стає пошук теоретичних підходів, здатних адекватно описувати і пояснювати нову соціальну реальність, бо спираються вони на логічно виділені несуперечливі методологічні принципи. Розгляд кризових соціальних станів у класичної та сучасної соціології найбільш яскраво виразився в декількох теоретичних концепціях, серед яких не можна забувати теорію соціальної аномії (Е. Дюркгейм, Р. Мертон), теорію соціокультурної динаміки (П. Сорокін), критичну теорію Франкфуртської школи, «концепцію культурної травми» (П. Штомпка), «концепцію суспільства ризику» (У. Бек), «концепцію текучої сучасності» (З. Бауман) та інші. У пострадянській соціології поняття «кризи» застосовують як теоретичне тло чи контекст, в якому розглядаються всі соціальні процеси і явища. Закономірним результатом у даному випадку стала тенденція прагнути сформулювати загальну соціологічну теорію кризи, або соціологію кризи. Як окремі приклади можна навести спробу створення «кризового суспільствознавства» (С. Кара-Мурза), окреслення контурів концепції «негативної ідентичності» (Л. Гудков), розробку понятійного апарату соціології соціальної нестабільності та соціального хаосу (Л. Бляхер та ін.). Серед недавніх праць українських соціологів, присвячених безпосередньо осмисленню суспільної кризи, слід відзначити колективну монографію «Криза в Україні: зони ураження. Погляд соціологів». Тим не менш, незважаючи на зростаючий інтерес до кризового суспільства, формування загальної теорії кризи на підставі уявлень постнекласичної соціології, зокрема екзистенціальної, не завершено.

У перебігу дискусії на секції лунали міркування, що в спробі пояснення зазначеного загострювали перебіг дебатів. Зокрема, була згадана характеристика, дана В.І. Леніним сто років тому: «домарксовська "соціологія" та історіографія в кращому випадку давали накопичення сирих фактів, уривками набраних, і зображення окремих сторін історичного процесу». Перекинувши цю оцінку на сучасну вітчизняну соціологію, була висловлена думка, що на актори її полі так і не змогла зробити наступного кроку – перейти саме до системного опису сучасного суспільства. Цікавою ознакою сьогодення є те, що раніше відсутність загальної соціологічної теорії самими соціологами сприймалося як недолік, як завдання, що вимагає свого рішення, то зараз ряд авторів вже говорить про це з гордістю як про подолання утопічної, на їхню думку, ідеї зведення в його нескінченного різноманіття проявів соціальної реальності до однієї моделі, а еталоном для них в ролі загальної теорії є вікіпедія. Іншій групі дослідників зазначене надає підстави вважати, що соціологія так і не доросла до свого власного імені, яке обіцяло розкриття логосу суспільства, та сумніватися в науковому статусі своєї нібито науки.

Вказане вище надало підстави очікувати, що багато претензій до соціології та до твердження про її глибоку кризу відпали б самі собою, якби сучасники відмовилися від непідйомної для неї самоназви «соціологія», вибравши більш адекватне ім'я, що відбиває те, чим вона насправді і є – набором значною мірою не спряжених між собою способів дослідження соціальної реальності. Від цього виграло б і суспільство. Крах надій на швидке перетворення України (і не тільки її) в розвинену країну європейського рівня багато в чому змовлений саме відсутність системної теорії суспільства як теоретичної основи для вироблення стратегії такого розвитку і як базового компоненту суспільної свідомості.

Запит на таку теорію має різко загостритися у найближчі роки в міру загострення світової економічної кризи, що, на думку відомих економістів, призведе до радикальної трансформації моделі світового розвитку,

краху багатьох ілюзій, що сприймаються нині як непорушні постулати. У їхньому числі й ідеологічний міф про те, що західна модель ринкової економіки та ліберальної демократії – це світле майбутнє всього людства, до якого з часом прийдуть всі, «якщо будуть вести себе правильно». На жаль, забезпечити європейський рівень розвитку і добробуту всьому людству в рамках ліберальної моделі неможливо. Цей шанс є лише в окремих країнах, де, крім усього іншого, розуміють логіку суспільного розвитку, що дає їм можливість не тільки краще пристосовуватися до жорстокої реальності, але і цілеспрямовано творити її, як це часом вдається США.

З огляду на те, що методологія є системою логічно обґрунтованих принципів наукового дослідження, що пов'язують теорію з практикою (як системою дій, спрямованих на задоволення життєвих потреб індивідів і груп, де визначальними є класово зумовлені запити), а емпірію з теорією, то подібна редукція є способом приховування тієї соціально визначеної мети, заради якої проводять дослідження. Саме тому виникає ефект, що слід назвати ефектом відсутності методології.

Для вітчизняної соціологічної спільноти, незважаючи на те, що значна кількість соціологів майже без вагань сприйняла ліберальну ідеологію як вказівку до дії, виключна орієнтація, зокрема, на емпірію як головну вимогу ринку потребувала значних інтелектуальних зусиль. Тому не дивно, що полегшення цього процесу відбувається через перманентну реорганізацію соціологічної спільноти (особливо в РФ) і відпрацювання дискурсивних практик з приводу методологічного забезпечення соціологічного дослідження заради розвитку соціологічного мислення та знання.

Відсутність, як відомо, тим самим виступає логічною альтернативою *присутності* й повноправним об'єктом соціологічного аналізу. У нашому випадку виглядає відсутньою в сучасній соціології методологічна рефлексія на відміну від методичної, яка не забезпечує глибокого проникнення в сутність предмету соціологічного пізнання та його епістемологічних засад. Говорячи про людську діяльність, неможливо не вказати на постулат щодо обов'язково присутню в ній соціальну орієнтацію, без чого неможливе тривале існування соціальних систем. Наукова діяльність – різновид соціальної діяльності, тому й наука завжди соціально-орієнтована. У випадку сучасного суспільства це класово орієнтована наука. Її функція – розрізнення образів класів як засіб підвищення міри ефективності провладних дій. Тут як і в природничій науці є два рівні досліджень: фундаментальний та прикладний.

У фундаментальній та прикладній соціології різні методи і предмет дослідження, різні підходи і кут зору на соціальну дійсність. У кожній з них свої критерії якості результату, свої прийоми і методи, своє розуміння функцій вченого і навіть свої міфологеми та ідеологеми. Іншими словами, своя субкультура.

Ситуація в суспільствознавстві багато в чому схожа з природознавством, але вимога практичної значущості результатів фундаментальних пошуків свою реалізацію набуває не стільки за показниками економічної ефективності, скільки політичної доцільності. Прикладів тому у світі безліч. Достатньо пригадати результати останнього перепису населення України, що так і не були повністю офіційно оприлюднені. Досвід різних країн, що переживали в певній мірі деградацію через втрату продуктивних сил і культурних цінностей, показав, що це не сприяло широкому розвитку фундаментальної науки, а наслідком ставало те, що на руїнах соціально орієнтованого укладу суспільного життя на його поверхню повертаються спрощені або профанні утворення, наприклад, у сфері економіки це дрібнотоварне (малий бізнес), а то й натуральне господарство як форми прихованої експлуатації та уникнення податків великими фірмами методом дроблення, в науці нові емпіричні процедури, тобто методика замість методології (прихована форма стратифікації класово орієнтованої методології). У свою чергу, це веде до часткової люмпенізації зайнятого населення. У такій обставині бюджетні ресурси йдуть на зміцнення владних структур, а фундаментальна наука потрібна тільки в інтересах посилення держави як суб'єкта управління. Наука, мистецтво, церква тощо обслуговують саме такі запити під впливом політичного режиму, схильного до деспотії. Тому запит на методологічну рефлексію в соціально-культурному її розумінні, тобто як забезпечення розвитку класичної науки, що є засобом реального соціального розвитку, який завжди відбувається у напрямку поступового зняття класових відмінностей, нині може відбуватися тільки в порядку особистої ініціативи і у першу чергу представників академічної соціології (зовсім не обов'язково тієї, що здійснюється в стінах установ Академії наук, а тієї, що орієнтована на принцип академізму. Суперечність між цими типами академізму теж є ознакою кризи).

Нинішня криза і НАНУ, і РАН могла б сприяти розвитку такої ініціативи, результатом якої було б позбавлення соціології від теоретичних симулякрів, що заповнили її і є результатом активного наступу так званих прагматиків – цих ударників капіталістичної праці в науці. Прагматика в тому й полягає, що нині «кожен сам собі методолог» (Р. Міллс). Проте, дійсно наукова методологія, що може сприяти поверненню до класичних наукових стандартів, може розроблятися лише з орієнтацією на ефект відсутності. За великим рахунком, відсутність методології – це теж методологія як маніпулятивна технологія замовчування суб'єкта соціального замовлення на подібні наукові дослідження! Не секрет, що не мала частка, зокрема, американських класиків обслуговувала потреби окремих приватних власників або їхніх кланів (вивчайте біографії!). Їхня орієнтація на емпіризм – це редукція соціально значимого до приватно значимого (в логіці – загального до особливого, а то й часткового). Емпіризм в соціології – це надання методикам значення методології, перетворення процедур у світоглядні принципи. Наука без методології – це наука особливого роду, а тому, якщо розглядати методологію цього роду, то треба виявляти її так би мовити принципи, логіку та способи замовчання реальних соціальних проблем тощо. Наприклад, замовчують, що в США та в країнах-партнерах теоретичними розробками, спрямованими на управління соціальними процесами, займаються в структурах спецслужб (для учасників Конгресу прізвище Е. Сноудена є актуальним і вельми промовистим).

Ю. І. Яковенко
доктор соціологічних наук,
професор кафедри галузевої соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка